

УДК 342.72(477):341.645

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.02>

ЗМІСТ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ, ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Брезіна Тетяна Миколаївна,
суддя
(Чернівецький окружний
адміністративний суд, м. Чернівці,
Україна),
аспірант кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
(Ужгородський національний
університет, м. Ужгород, Україна)

Стаття присвячена правомірності та гарантованості кожному «права на звернення до суду» за судовим захистом та права отримання такого. При цьому значна увага фокусується на первинності «можливості» зацікавленої особи звернутися в суд для порушення провадження судової діяльності з метою захисту порушеного права або охоронюваного законом інтересу із подальшою деталізацією того факту, що всі наступні можливості, пов'язані з розглядом спору та безпосереднім здійсненням судового захисту, не можуть охоплюватися змістом права на звернення за судовим захистом. Зазначені правомочності складають зміст іншого складника права на судовий захист, права на отримання судового захисту. В досліджуваній проблемі зміст права на судовий захист характеризується як нерозривна єдність двох правомочностей – права вимоги здійснення щодо себе певних дій і права вчиняти свої активні дії. Констатується можливість вимагати виконання або дотримання обов'язку, дотримання судом встановлених законом процесуальних норм з метою захисту прав, свобод і законних інтересів та права на активні дії, що полягає в можливості особи самій звертатись за захистом свого права, тобто вчиняти юридично значущі активні дії. А можливості вимоги здійснення захисту прав та інтересів кореспондується обов'язок судових органів здійснити захист прав та інтересів суб'єкта, в установленому законом процесуальному порядку. Правосуддя за своїм змістом визнається таким за умови його відповідності вимогам справедливості та гарантованості і забезпеченості ефективного поновлення в правах. Такі положення є загально визнаними і прийнятими всією міжнародною спільнотою, закріплені Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а також Конвенцією про захист прав людини та основних свобод.

Ключові слова: судовий захист, звернення до суду, судова діяльність, конституційні межі захисту, права людини.

**THE CONTENT OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION,
ITS ELEMENTS AND CLASSIFICATION****Brezina Tetiana Mykolaivna,**

Judge

(Chernivtsi District Administrative Court,
Chernivtsi, Ukraine),Graduate Student at the Department of
Constitutional Law and Comparative Law
(Uzhhorod National University,
Uzhhorod, Ukraine)

The article is devoted to the legality and guarantee of everyone's "right to go to court" for judicial protection and the right to receive such. At the same time, considerable attention is focused on the primary "opportunity" of the person concerned to go to court to initiate legal proceedings in order to protect the violated right or legally protected interest, further detailing the fact that all subsequent opportunities related to litigation and direct judicial proceedings. protection, may not be covered by the content of the right to seek judicial protection. These powers constitute the content of another component of the right to judicial protection, the right to receive judicial protection. In the problem under study, the content of the right to judicial protection is characterized as an inseparable unity of two powers – the right to demand certain actions in relation to themselves and the right to take active action. It is stated that it is possible to demand fulfillment or observance of duty, observance by the court of procedural norms established by law in order to protect rights, freedoms and legitimate interests and the right to active action, which is the ability of a person to seek protection of his right. And the possibility of requiring the protection of rights and interests corresponds to the obligation of judicial authorities to protect the rights and interests of the subject, in the manner prescribed by law. Justice, in its content, is recognized as such provided that it meets the requirements of justice and guarantee and ensure the effective restoration of rights. Such provisions are universally recognized and accepted by the entire international community, enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: judicial protection, appeal to court, judicial activity, constitutional limits of protection, human rights.

Метою статті є з'ясування змісту права на судовий захист, його елементів, що нерозривно пов'язані між собою, а також про його трансформацію із «права на судовий захист», що найперше існує як право конституційне та відображається в рамках конституційних правовідносин в «суб'єктивне публічне» (процесуальне право).

Проблематикою дослідження права на судовий захист та визначення права на судовий захист були предметом наукових розвідок таких вчених науковців, як О.І. Антонюк, В.Ф. Бойко, В.В. Городовенко, П.М. Рабинович, О.В. Лемако, Ю.М. Тодика тощо. В юридичній науці право на судовий захист необхідно розглядати перш за все як інститут конституційного права, в реаліях його, проте, часто уподібнюють до процесуального права на правосуддя.

«Кожен має право на захист своїх інтересів та суб'єктивних прав та правосудне рішення», – влучно зауважив О.О. Добровольський у своїй роботі «Позовна форма захисту права» [1, с. 119]

На думку С.Н. Братуся, забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу є його невід'ємною якістю і така можливість існує не паралельно з іншими,

закріплені в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, тому що без цього вони не були б юридичними можливостями [2, с. 73].

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [3].

Стаття 8 Конституції України передбачає, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [3].

Найвищу юридичну силу Конституції України та пряму її дію на всій території в сучасному розумінні права на судовий захист слід розуміти як універсальне право кожної особи на здійснення захисту своїх порушених прав і свобод в органах судової влади. Таке розуміння відповідає загальноновизнаним нормам і принципам міжнародного права. Стаття 8 Загальної декларації прав людини визнає право кожного на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами [4]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема стаття 6, передбачає право на доступ до судового захисту та справедливий розгляд у розумний строк [4]. Стаття 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вказує на обов'язок держав розвивати можливості судового захисту [5].

Зміст конституційного права на захист дозволяє виділити такі основні складники розуміння цього права:

- по-перше, судовий захист – це захист прав і інтересів, що здійснюється судами загальної юрисдикції;
- по-друге, судовий захист гарантується кожному;
- по-третє, Конституція гарантує судовий захист усіх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів.

Право на звернення згідно з правилами підвідомчості до компетентного суду за вирішенням матеріально-правового спору, господарського спору, можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, включаючи можливість визнання протиправним або не чинним нормативно-правового акта чи окремих його положень, визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень. Право на судовий захист складається з двох складників: право на звернення до суду за судовим захистом і право на отримання судового захисту, які мають виключно публічно-правову природу, тобто спрямовані до держави в особі суду, який є головним суб'єктом механізму реалізації права на судовий захист [6, с. 27].

Право на звернення до суду за судовим захистом – це встановлена законом можливість заінтересованої особи звернутися до суду для порушення провадження судової діяльності з метою захисту порушеного права або охоронюваного законом інтересу. Інститут права на звернення до суду включає у свій зміст саме пред'явлення до суду позову (заяви) і прийняття його до провадження судом. Всі наступні можливості, пов'язані з розглядом спору і безпосереднім здійсненням судового захисту, не можуть охоплюватися змістом права на звернення за судовим захистом. Зазначені правомочності складають зміст іншого складника права на судовий захист – права на отримання судового захисту. Право на отримання судового захисту – це можливість використовувати встановлений законом процесуальний механізм для захисту своїх прав та інтересів в органах судової влади, можливість здійснити захист свого права або інтересу в суді, забезпечена процесуальної обов'язком суду надати зазначений захист, тобто використовувати всі надані суду процесуальним законом можливості

для правильного та своєчасного розгляду справи і винесення законного та обґрунтованого судового рішення. Отримати судовий захист – означає використовувати встановлені процесуальні можливості, реалізація яких у кожному конкретному разі забезпечується діяльністю відповідних судових органів [6, с. 28].

Зміст суб'єктивного права на судовий захист становить сукупність визначених законом повноважень, якими володіє суб'єкт цього права, серед яких можна виділити право на пред'явлення позову, право на його забезпечення, право клопотати про призначення експертизи, право ставити запитання свідкам, експертам, перекладачам тощо. Вказаний підхід, як зазначає Я. Ніколаєнко, дозволяє вивести таку структуру змісту розглянутого права: правоповедінка – можливість певної (причому гарантованої) поведінки уповноваженої сторони. Вона проявляється, наприклад, у праві громадянина звернутися до суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і свобод; правовимога – можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб [7, с. 48]. Це право полягає, зокрема, у праві на справедливий розгляд справи на підставі норм матеріального і процесуального права; право-примус – можливість у разі потреби вдатися до заходів державного примусу. Наприклад, це може бути право на отримання кінцевого результату у вигляді законного та обґрунтованого судового рішення; правокористування – співвідноситься з матеріальним аспектом обсягу поведінки уповноваженого суб'єкта право на реальне виконання рішення суду. Зазначені компоненти у поєднанні становлять зміст суб'єктивного права як загального поняття. Саме воно, абстрагуючись від незліченних видів суб'єктивних прав, відображає загальні властивості права громадян на судовий захист. Разом з тим наведений перелік не носить вичерпний характер, у динаміці розвитку права громадян на судовий захист він розширюється. Можна зробити висновок, що визначення змісту права на судовий захист – це рівною мірою питання як матеріального, так і процесуального права.

Існують різні погляди на сутність права на судовий захист, а саме: право на судовий захист полягає в тому, що за певних умов особа може вимагати від конкретного суду винесення рішення про застосування одного із способів захисту права, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту; під конституційним правом на судовий захист розуміється право на правосуддя, право на отримання судового захисту, а цивільне судочинство – це сфера, в якій реалізується конституційне право на судовий захист; право на судовий захист складається з двох аспектів: права на відновлення порушених прав, права на відшкодування збитку, тобто права на задоволення матеріальної вимоги (матеріальний аспект права на судовий захист); та права на звернення до судових органів, тобто права на судовий розгляд заявленої вимоги, права на відкриття провадження у справі, на судові рішення (процесуальний аспект права на судовий захист).

У своїй роботі «Суд в механізмі реалізації права на судовий захист в цивільному і арбітражному процесі» О.В. Абознова спробувала дати визначення поняттю права на судовий захист наступним чином: «право на судовий захист можна визначити як суб'єктивну можливість будь-якої особи в цілях захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і охоронюваних законом інтересів (як дійсних, так і гарантованих) скористатися встановленим законом процесуальним порядком для захисту своїх прав та інтересів в органах судової влади» [6, с. 28].

Право на судовий захист є самостійним суб'єктивним правом. Як і будь-яке суб'єктивне право, право на судовий захист до початку своєї реалізації структурно складається з двох правомочностей: права вимоги здійснення щодо себе певних дій і права на свої активні дії. Обидві ці правомочності стосовно до права на судовий захист нерозривно пов'язані один з одним.

Можливості вимоги здійснення захисту прав та інтересів в органах судової влади відповідно кореспондується обов'язок судових органів здійснити захист прав та інтересів суб'єкта в установленому законом процесуальному порядку.

Цілком правильно зазначає О.В. Абознова про те, що право на судовий захист спочатку існує як право конституційне і складається в рамках конституційних правовідносин, а вже з початком своєї реалізації трансформується у суб'єктивне публічне (процесуальне право) [6, с. 29]. Загальними юридичними фактами, що породжує за собою виникнення галузевого суб'єктивного права на судовий захист, є звернення суб'єкта у відповідний орган судової влади, прийняття позовної заяви і порушення провадження по справі. Враховуючи наведене, право на судовий захист не можна розглядати тільки в рамках конституційних правовідносин, а в їх нерозривному зв'язку з іншими правовідносинами, що виникають в державі.

Публічний характер суб'єктивного права на судовий захист визначається з огляду на те, що всяке суб'єктивне публічне право – це правомочність суб'єкта права по відношенню до державної влади. Держава, наділяючи своїх суб'єктів відповідними правами, одночасно гарантує їх захист, в тому числі судовий, надавши кожному право на судовий захист, і забезпечивши можливість його дійсної реалізації у встановленому законом процесуальному порядку. Право на судовий захист є універсальною правовою категорією, яка застосовується до всіх і всіма суб'єктами правовідносин за такою схемою. У разі порушення дійсне або передбачуване право належить особі суб'єктивного приватного права, вона може вибрати судовий спосіб захисту цього права, тобто використати належне йому суб'єктивне публічне право на судовий захист. Застосування права на судовий захист для захисту конкретного порушеного або оспорюваного права (або передбачуваного таким) проводиться за допомогою звернення до відповідного суду з позовною заявою і подальшого використання механізму судового захисту у межах встановленого законом процесуального порядку. Публічні права захищаються шляхом використання права на судовий захист таким же чином. В цьому виявляється універсальність права на судовий захист, яке належить всім і приводиться в дію за допомогою механізму реалізації цього права [8 с. 45].

Захист прав і свобод людини за допомогою органів судової влади провадиться шляхом здійснення правосуддя. У юридичній літературі під ним розуміється державна діяльність, яку провадить суд шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ.

Складовими елементами змісту права на судовий захист, враховуючи міжнародні стандарти, є: 1) право на судовий розгляд справи; 2) справедливість судового розгляду; 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення; 4) розумний строк розгляду справи; 5) розгляд справи судом, встановленим законом; 6) незалежність і безсторонність суду.

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що її справа буде розглянута і вирішена судом. Особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказане право без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя. Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Для Європейського суду з прав людини природа перешкод у реалізації права на доступ до суду не має принципового значення. З тексту ст. 6 Конвенції слідує, що доступність правосуддя є невіддільним елементом права на справедливий суд, хоча сам термін «доступність» у наведеній статті не вживається [9].

В аспекті вказаних елементів змісту права на судовий захист слід зупинитися на окремих рішеннях ЄСПЛ.

У справі «Чуйкіна проти України» «...Суд нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у статті 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином, стаття 6 Конвенції втілює «право на суд», у якому право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань, становить один з його аспектів (див. рішення від 21 лютого 1975 року у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), пп. 28-36, Series A № 18). Крім того, порушення судового провадження саме по собі не задовольняє усіх вимог пункту 1 статті 6 Конвенції. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними. Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення» спору судом. Воно було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави дозволяла особі подати до суду цивільний позов без гарантії того, що справу буде вирішено остаточним рішенням в судовому провадженні. Для пункту 1 статті 6 Конвенції було б неможливо детально описувати процесуальні гарантії, які надаються сторонам у судовому процесі – провадженні, яке є справедливим, публічним та швидким – не гарантувавши сторонам того, що їхні цивільні спори будуть остаточно вирішені (див. рішення у справах «Мултіплекс проти Хорватії» (*Multiplex v. Croatia*), заява № 58112/00, п. 45, від 10 липня 2003 року, та «Кутіч проти Хорватії» (*Kutic v. Croatia*), заява № 48778/99, п. 25, ECHR 2002- II). 51. У цій справі національні органи поклалися на той факт, що орган державної влади було ліквідовано без правонаступництва, що стало підставою для закриття провадження щодо цього органу. Суд встановив, що ліквідація державної установи без правонаступництва не може звільнити державу від необхідності виконання рішення щодо ліквідованого органу. Суд також зазначив, що «інший висновок дозволить державі використовувати такий підхід, щоб уникати сплати боргів своїх органів, особливо беручи до уваги те, що потреби, які змінюються, змушують державу часто змінювати свою організаційну структуру, включаючи формування нових органів та ліквідацію старих» (рішення від 15 липня 2010 року у справі «Нікітіна проти Росії» (*Nikitina v. Russia*), заява № 47486/07, п. 19, наразі ще не набуло статусу остаточного) [10, с. 31.]. Подібний підхід слід застосовувати до судового провадження у справі проти державного органу, в якому особа оскаржує виконавче провадження, враховуючи, що це виконання було і залишається обов'язком держави, незалежно від того, який конкретно орган відповідає за виконання цієї функції у будь-який момент часу. Тому ліквідація відділу Державної виконавчої служби без правонаступництва у цій справі призвела до відмови заявниці у праві на вирішення суті її позову остаточним рішенням суду щодо відшкодування. Отже, Суд доходить висновку, що такою відмовою заявниці була позбавлена права на доступ до суду. Таким чином, у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції» [10, с. 43].

Таким чином, право на звернення до суду за судовим захистом – це встановлена законом можливість заінтересованої особи звернутися в суд для порушення провадження судової діяльності з метою захисту порушеного права або охоронюваного законом інтересу. Інститут права на звернення до суду включає у свій зміст саме пред'явлення до суду позову (заяви) і прийняття його до провадження судом. Всі наступні можливості, пов'язані з розглядом спору і безпосереднім здійсненням судового захисту, не можуть охоплюватися змістом права на звернення за судовим захистом. Зазначені правомочності складають зміст іншого складника права на судовий захист – права на отримання судового захисту. Право на отримання судового захисту – це можливість

використовувати встановлений законом процесуальний механізм для захисту своїх прав та інтересів в органах судової влади, можливість здійснити захист свого права або інтересу в суді, забезпечена процесуальним обов'язком суду надати зазначений захист, тобто використовувати всі надані суду процесуальним законом можливості для правильного та своєчасного розгляду справи і винесення законного та обґрунтованого судового рішення. Отримати судовий захист – означає використовувати встановлені процесуальні можливості, реалізація яких у кожному конкретному разі забезпечується діяльністю відповідних судових органів.

Список використаних джерел:

1. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права / А.А. Добровольский. Москва, МГУ. 1965. 346 с.
2. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. Москва, 1976. 260 с.
3. Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Абознова О.В. Суд в механизме реализации права на судебную защиту в гражданском и арбитражном процессе. URL: <https://www.dissercat.com/content/sud-v-mekhanizme-realizatsii-prava-na-sudebnuyu-zashchitu-v-grazhdanskom-i-arbitrazhnom-prot>.
7. Ніколаєнко Я.М. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція*. 2014 № 8, с. 45-58.
8. Шевчук. Право на судовий захист в сучасних умовах. URL: http://...irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Фулей Т.І., Кучів О.М. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді. 2018. 350 с.